

MAX SCHELER'İN İNSAN ve KİŞİ ANLAYIŞI*

Ahmet YILDIZ
Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ahmet.yildiz@erciyes.edu.tr

Öz

Fenomenolojik akımı içerisinde yer alan Max Scheler (1874-1928), özellikle insan ve değer felsefesi alanlarına fenomenolojik yöntemle yaklaşması ile meşhurdur. İnsan konusuna bu yöntemle yaklaşan Scheler, insana dair görüşlerinde insanın hayvanlardan bütünüyle farklı tinsel/manevi bir boyuta sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu tinsel boyut yaşamsal, doğal boyutun üzerinde olan ve dolayısıyla bunlarla açıklanamayan yeni bir boyuttur. Özellikle değerler, dini inanç ve bir takım yüksek duygular insanın bu boyutu sayesinde ortaya çıkan olgulardır. Ayrıca Scheler'e göre insanın doğadaki en değerli varlık olduğu şeklindeki bir iddiayı objektif bir tarzda savunabilmek için, insanın biyolojik boyutunun üstünde başka bir boyut ve yine yaşamsal değerlerin üzerinde bir takım manevi ve kutsal değerleri kabul etmek gerekir. İnsan bu tür değerleri kavrayabildiği ve bunları bu dünyaya taşıyabildiği için değerlidir ve diğer doğal varlıklardan üstündür. Scheler'in bu insan anlayışı hem naturalist insan anlayışlarından, hem de rasyonalist insan anlayışlarından farklıdır. Dolayısıyla onun insan anlayışının bu tür naturalist ve rasyonalist anlayışlar karşısında alternatif bir bakış açısı sunması açısından önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca, Scheler'in bu sonuçlara bir takım bilimsel, felsefi, dinî vb. üst kabullerden hareketle değil de, sırf insana ait bir takım fenomenlerden hareketle ulaşmaya çalışmış olmasının da onun değerlendirmelerini daha önemli kıldığı söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Max Scheler, İnsan, Kişilik, Tin, Değer.

MAX SCHELER'S THOUGHTS on HUMAN and PERSON

Abstract

Max Scheler (1874-1928) is a philosopher who takes on phenomenological approaches in the philosophical topics. He is famous for applying phenomenological method to philosophies of human and values. In Scheler's thought humans have a geist. This geist is above all biological and psychological factors, so cannot be explained by these factors. This geist allows human beings to arrive at ideal values and Infinite Geist, to have high feelings. Also, in the thought of Scheler, the value of human can be understood only when the high values such as moral, aesthetic or holy values are accepted. Because, humans can be understood as highest being in the natural world only due to his being bearer of such

* Bu makalede büyük ölçüde, "M.Scheler'in Değer Anlayışı" isimli yüksek lisans tezimizden yararlanılmıştır. Bkz. Ahmet Yıldız, "Max Scheler'in Değer Anlayışı", Ankara 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 4-18.

high values. It can be said that Scheler's conception of human is a very important alternative to naturalistic and rationalistic human conceptions. Also, his thoughts on the human also important because he has tried to arrive at these results by studying human and phenomena of human directly, not from general philosophical or religious perspectives.

Keywords: Max Scheler, Human, Personality, Geist, Values.

Giriş

İnsanın mahiyetine dair sorgulamalar felsefenin en önemli sorgulamalarından birisidir. Bu konudaki görüşler filozofların genel felsefi sistemleri ile bağlantılı olduğu gibi, aynı zamanda insan hakkındaki görüşler ahlak, siyaset felsefesi, bilgi felsefesi gibi insanla daha doğrudan alakalı konularda da belirleyici olmaktadır.¹ Bu açıdan felsefe tarihi boyunca insan hakkındaki görüşlere baktığımız zaman, bunları genel olarak, insanı hayvanlardan sadece bir derece farkı ile ayıran doğalcı/natüralist yaklaşımlar ile insanı mahiyeti ile hayvanlardan ayrı gören, daha idealist diyebileceğimiz insan anlayışları olarak gruplandırabiliriz. M. Scheler (1874-1928)'in insan anlayışının bu ikinci gruptaki insan anlayışlarının örneklerinden birisi olduğu söylenebilir. Biz bu yazımızda Scheler'in insan hakkındaki görüşlerini ana hatları ile sunmaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

Fenomenoloji akımı içerisinde yer alan Scheler'in², fenomenolojik yöntem diye isimlendirilen ve "özleri görüleme" diye açıklanan yöntemi özellikle insan ve değer felsefesine uyguladığı genel bir kabuldür. Bu yöntemin temelinde bir takım değişmez özlerin, onları çevreleyen arızı faktörlerden soyutlanarak, zihne yansıdığı şekliyle, doğrudan kavranması durumunun olduğu söylenebilir. Sistematik olarak E. Husserl'in geliştirdiği bu yöntem varlığın her alanında, bir takım değişken durumların gerisinde değişmez, mutlak bir takım özlerin, mahiyetlerin varlığını varsayar. Bu öze ulaşmak için arızı koşulları "ayraç içine alma" yaklaşımını benimser.³ İşte Scheler böyle bir yöntemle insan ve değer olgusuna yönelmiştir. Scheler'in amacının bu alanlardaki temel olgulara fenomenolojik yöntemle yaklaşarak, bir takım özsel sonuçlara ulaşmak olduğu söylenebilir. Onun insana yönelik bu yaklaşımının orijinal yönünün insana dair iddialarını bir takım üst kabullerden hareketle belirlemek yerine, doğrudan insana ve insani

¹ Harun Tepe, "Giriş", Max Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, (Çev.Harun Tepe), Ayraç Yay. Ankara 1998, s.7.

² Joseph M. Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, (Çev.Serdar Rifat Kırkoğlu), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1997, s.172.

³ Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe- Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1994, s.158.; Bochenski, *age.*, s.183.; Takiyettin Mengüşoğlu, *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*, İstanbul Ü.Edebiyat Fak.Yayınları, İstanbul 1976, s.3-4.

olguların fenomenolojisine dayandırmak olduğunu söyleyebiliriz. Scheler de zaten "insan nedir?" sorusuna cevap ararken dini, felsefi veya doğa bilimsel birtakım kabullerle yapılan açıklamaların birbirinden kopukluğundan ve bunların insanın kendisine dair kavrayışını bulanıklaştırdığından yakındır.⁴ Aslında onun temel hedefi insanın mahiyetini sırf insanın kendisinden hareketle açıklamaya çalışmaktır.

A. M. Scheler'in İnsanın Mahiyeti ve Değeri Hakkındaki Görüşleri

Mengüşoğlu'nun da belirttiği gibi, Scheler insanla ilgili görüşlerini ortaya koyarken, varlık âleminde sırf insana has problemlerin ve fenomenlerin bulunup bulunmadığı sorusundan hareket etmektedir. Ona göre bu tür fenomenler vardır ve bunların arasında dil, din, ilim sanat, hak duygusu vb. fenomenler gösterilebilir. Ona göre bu tür fenomenler insanın varlık âlemi içerisinde ayrı, orijinal bir yerinin olduğunun göstergesidir.⁵ Buradan hareketle Scheler, insana has bu tür fenomenlerin gerisindeki temel unsuru ve dolayısıyla insanın bu orjinelliğinin temel kaynağını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu noktada Scheler'in en fazla vurguladığı hususlardan birisi, insanın varlık âlemindeki özel yerinin onun biyo-psişik yapısından ve bu yapıya ait özelliklerinden kaynaklanamayacağıdır. Scheler, burada biyo-psişik yapı ile insanın duyuşsal itilim, içgüdü, çağrışımsal bellek ve zekâ gibi genel olarak canlılığa sahip olmaktan kaynaklanan fonksiyonlarını kapsayan boyutunu kastetmektedir. Ona göre insan bu boyutu ve buraya ait özellikleri ile büyük ölçüde hayvanlarla ve bitkilerle ortaktır, onlardan pek bir farkı yoktur.⁶

Scheler'e göre insanın özü ve onun özel yerini oluşturan şey yaşamsal boyutun en yüksek olguları olan zeka ve seçim yapabilme yeteneklerinin bile çok üzerindedir. Zeka ve seçme yeteneği nicelik olarak ne kadar geliştirilirse geliştirilsin yine de insanın özünü oluşturan şeye ulaşamaz. Ona göre zeki bir şempanze ile sadece bir teknisyen olarak Edison arasında sadece bir derece farkı vardır. Dolayısıyla bir insan olarak Edison'u farklı kılan özelliğin başka bir kaynağının olması gerekir. İnsanı insan yapan bu yeni şey duyuşsal itilim, içgüdü, çağrışımsal bellek, zeka ve seçme yeteneği gibi psikoloji ve biyolojinin inceleme alanına giren psişik varlık basamaklarına eklenebilecek bir şey veya onların bütününden oluşan yeni bir şey değildir. Bu yeni ilke en geniş anlamıyla "yaşam" diye isimlendirilebilecek olan alanın dışında bulunan bir şeydir. Scheler'e göre insanı insan yapan şey yaşamın yeni bir basamağı olmadığı gibi, aslında yaşama zıt bir ilkedir. Bu ilke tamamıyla yeni, hakiki bir varlık olgusudur. Böyle bir ilke doğal yaşamın evrimine dayandırılmaz. Bu ilke ancak yaşamın ve aslında tüm varlığın kaynağı olan

⁴ Max Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri* (Çev.Harun Tepe), Ayraç Yay. Ankara 1998, s.35.

⁵ Takiyettin Mengüşoğlu, *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fa. Yay., İstanbul 1949, s.98.

⁶ Scheler, *age.*, s.40-50.

sonsuz varlığa dayandırılabilir.⁷ Görüldüğü üzere Scheler bu düşünceleri ile genel olarak tüm natüralist ve materyalist insan anlayışlarını⁸, özel olarak da insanı daha alt düzeydeki hayvanlardan evrimle ortaya çıktığını savunan görüşleri eleştirmektedir.⁹

Scheler, insanı insan yapan bu yeni varlıksal ilkeye “tin”(geist) ismini verir.¹⁰ Mengüşoğlu'nun belirttiği gibi, Scheler'e göre insan her ne kadar kendisinde bütün varlığa ait hususiyetleri birleştirirse de, o asıl sahip olduğu bu “tin” sayesinde insanlık mahiyetine sahip olur. Ayrıca bu tin sayesinde insan, diğer tüm varlık âleminin üstüne çıkarak ilahi varlıkla aynı varlık alanına iştirak eder.¹¹ Scheler sırf insana has böyle bir ilkenin varlığının antik yunanlı filozoflardan beri kabul edildiğini ve buna “akıl” isminin verildiğini belirtir. Fakat o tin kavramını akıl da kapsayacak, daha geniş bir anlamda kullanır. Ona göre tin kavramı, akıl, ideleri düşünme, temel özleri doğrudan görme (sezme), sevgi, pişmanlık, derin saygı, huşu, huzur gibi duyguları, özgür karar verme gibi istemli edimleri gerçekleştirilme kapasitesini de kapsayan varlıksal bir ilkedir. Scheler, tinin bireysel varlıktaki, bütün bu farklı edimlerin merkezi ve öznesi olarak görünümüne ise “kişi/kişilik” ismini verir.¹² Burada Scheler'in ruh (psche) kavramı yerine tin (geist) ve kişi kavramlarını kullanmasının sebebi ruh kavramını doğrudan yaşamla ilgili olarak görmesidir. Ona göre insanı insan yapan ilke yaşamın üstünde olan bir ilke olduğundan bu ilkeyi, ruh kavramı yerine tin kavramı ile isimlendirmek daha uygun olacaktır. Burada Scheler'in insan anlayışındaki orijinal noktalardan birisi herşeyden önce insanı insan yapan asıl boyutunun bu tinsel, manevi boyutu olduğudur. Bu boyut insanın altındaki diğer doğal varlıklarda bulunmayan tamamen orijinal yeni bir boyuttur. Diğer bir orijinal nokta ise, onun insanı tamamen “akılla” tanımlayan insan anlayışlarından ayrılarak, insanın mahiyetine has daha geniş bir fenomen alanının olduğuna vurgu yapmasıdır. Zira ona göre insanı insan yapan tinin eylemleri arasında akıl, değer duygusu, bir takım yüksek duygular, sezgi gücü, irade etme kabiliyeti de yer almaktadır. Scheler'in insanın akıl dışındaki insani yetilere yaptığı vurguyu, onun Kant'ın aşırı akılcı ve formel bulduğu ahlak anlayışını eleştirmesinde, değerlerin bilgisinin akla değil duygusal sezgiye ait olduğunu vurgulamasında, insanın duygu dünyasının zenginliğini göstermek için duyguların çok tabakalı olduğunu vurgulamasında da görmek mümkündür. Onun bu tespitlerinin özellikle insanı sadece rasyonel bir varlık olarak gören; onun duygusal, sezgisel vb. boyutlarını aşağı gören insan anlayışlarına

Scheler, *age.*, s.67.

⁸ İnsan hakkındaki felsefi görüşlerin genel bir değerlendirmesi için bakz. Harun Tepe, “Giriş”, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, s.7-31.

⁹ Scheler'in materyalist ve natüralist insan anlayışlarına yönelttiği eleştirilerin benzerlerini Aliya İzzetbegoviç de yapmaktadır. Karşılaştırmak için bakz. Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, Yarın Yayınevi, İstanbul 2011, s.38-55.

¹⁰ Scheler, *age.*, s.67.

¹¹ Mengüşoğlu, *age.*, s.120.

Scheler, *age.*, s.68.

alternatif olması açısından son derece önemli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü sırf bir akıl varlığı olarak insan anlayışı insanın diğer orijinal boyutlarını görmeden, onu daha sığ bir düzlemde anlamaya, diğer boyutlarını ihmal etmeye götürmektedir. Bunu en iyi sevgi, aşk, kutsal karşısında huşu duyma, utanma duygusu vb. duygularda görmekteyiz. İnsanın bütün bu duygularının da aslında insanın manevi boyutlu özüne ait olduğunu kabul etmeyip insanı sırf akıl varlığı olarak gören yaklaşımlar, bu tür duyguları en nihayetinde bir takım duygusal, içgüdüsel, genel olarak yaşamsal duygu ve tutumlarla açıklamaya çalışmaktadır. Bu tür açıklamaların yeterli olmadığı gibi, söz konusu duyguları değersizleştirdiği de söylenebilir. Hâlbuki insana daha bütünsel bakmanın, onun akıyla olduğu kadar, bir takım yüksek duygulara sahip olması, irade yeteneği ile değer duygusu ile de insan olduğu ve üstün olduğu fikrinin daha bütünsel ve makul bir bakış olduğu söylenebilir.

Meseleye insanın değeri açısından baktığımızda da Scheler'e göre "insanın doğadaki en değerli varlık olduğu" şeklindeki bir iddia da, insana sırf biyolojik yapısı itibarıyla bakıldığı zaman temelsiz kalır. Ona göre insanın bu boyutuna ait olan yetenek ve başarıları, örneğin insanın uygar bir yaşama kavuşmasını sağlayan anlaşmak için işaretler kullanabilme ve bir takım kolaylaştırıcı aletler üretebilme becerileri bile onun doğadaki en üstün varlık olduğu iddiasını temellendirmeye yetmez. İnsanın üstünlüğü iddiasını objektif bir şekilde temellendirebilmek ve onun sırf insanın kendi sevgisinin bir ürünü olmadığını gösterebilmek için biyolojik değerlerden daha yüksek bir takım değerlerin varlığını ve insanın bunları kavramak ve yaşamakla üstünlük kazandığını kabul etmek gerekir. Scheler'e göre eğer biyolojik değerlerden daha yüksek değerler yoksa insanı yaratmış olduğu uygarlıkla birlikte ve uygarlığına rağmen "hastalıklı hayvan" olarak isimlendirmek daha doğru olacaktır. Bu hastalıklı hayvanın bir takım üst düşüncelere dalması da onun hastalığının bir göstergesi olacaktır. Bu noktada Scheler yaşamı ve yaşamsal değerleri en yüksek değerler olarak gören ve onların üzerinde değerler kabul etmeyen Nietzsche ve Spencer gibi natüralist filozofları eleştirmektedir.¹³ Burada Scheler'in insanı sırf biyolojik açıdan bakıldığında hastalıklı olarak görmesinin arkasında, insanın bir takım tavır ve eylemlerinin aslında biyolojik yaşamla hiç alakasının olmaması veya hatta buna zarar verici olması olgusunun olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin insandaki ahlaki ve estetik duygular, genel olarak varlığa dair felsefi sorgulamalar, dini eylem ve tavırlar vb. insanın biyolojik yaşamına katkısı açısından çok da işlevsel değildirler; hatta bunlardan yoksun bir insanın yaşamını devam ettirmek açısından daha avantajlı olduğu bile söylenebilir. Ayrıca, Scheler'in yukarıdaki eleştirisi aslında insanın hem tamamen natüralist bir yaklaşımla ele alan, onun bir takım doğüstü diyebileceğimiz boyutlarını reddeden, ama buna rağmen yine de onun doğadaki en üstün varlık olduğunu savunan bütün yaklaşımlara bir eleştiri olarak alınabilir.

¹³ Max Scheler, *Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values*, (İngilizceye Çev. Manfred S.Frings ve Roger L.Funk), Northwestern University Press USA 1973, s.284-285.

Scheler'in bu iddialarına göre, insanı yüceltmek adına onun metafizik-doğaüstü alanlarla bağıni kesmeyi hedefleyen, bu tür metafizik olguları reddetmeyi hedef alan natüralist ve materyalist yaklaşımlar ya tutarsızlığa düşmekte veya insanlığın üstünlüğü iddiası objektif bir doğrulanma zemini olmayan sübjektif bir iddia olarak kalmaktadır.

İnsanın değeriinin sırf biyolojik zeminde ortaya konulamayacağını bu şekilde tespit eden Scheler, bu iddianın ancak biyolojik değeriilerin üstünde daha yüksek değeriilerin varlığını kabul etmekle objektif ve savunulabilir bir iddia olabileceğini vurgular. Ona göre insanın değeriili olduğuna, üstün olduğuna yönelik her objektif iddia yaşamsal değeriilerin üstünde, onlardan bağımsız bir takım manevi ve kutsal değeriileri varsayar. Buna göre, insan ancak biyolojik yapısından bağımsız olan bir takım eylemlerin gerçekleştiricisi olması, bu eylemlere karşılık gelen ideal değeriileri kavraması/görmesi ve gerçekleştirmesi sayesinde en yüksek varlık olabilir. Scheler'e göre insan, kendisinde, tüm yaşamın üstünde olan belirli ideal değeriiler düzeninin ve bunlara karşılık gelen eylemlerin ortaya çıktığı bir varlık kanalı gibidir. Bu varlık artık sırf biyolojik bir organizma olmanın çok ötesinde, eylemlerinin arkasındaki temel itici gücü sevgi olan bir kişidir.¹⁴ İnsanı değeriili kılan da onun bu yönüdür.

Scheler bu şekilde insanın bu tinsel boyutu ile diğeri doğal varlıklardan ayrı ve üstün olduğunu belirttikten sonra bu tinsel varlığın temel özelliklerinden de bahseder. Bu özellikler aynı zamanda insanı diğeri doğal varlıklardan ayrı bir mahiyete sahip olduğunu gösteren bazı temel fenomenlerdir. Ona göre tinsel bir varlığın en temel özelliklerinden birisi, onun organik olana bağımlılıktan, yaşamdan ve yaşama ait olan her şeyden, aynı zamanda itkisel zekâsından bağımsız olması, yani özgür olmasıdır. Tinsel bir varlık, itkilerine ve çevreye bağımlı değildir. Scheler bu olguyu ifade etmek için, tinsel varlığın "dünyaya açık" bir varlık olduğunu belirtir. Ona göre böyle bir varlığın artık çevresi değil dünyası vardır. Dahası tinsel varlık, kendisine daha baştan verilmiş olan çevresini nesne haline getirip, onların nasıllığını öğrenebilir. Bu sayede tinsel varlık olarak insan, diğeri varlıklara karşı nesnel bir bakış açısına sahip olabilecek tek varlıktır. Bu açıdan insan gerek kendisiyle gerekse diğeri varlıklarla ilişkisinde hayvanların tam tersine davranabilen bir varlıktır. Scheler'e göre hayvanlar hiçbir şeyi obje haline getiremezler. "Hayvan, bir salyangozun evini, yapı olarak, gittiği her yere kendisi ile birlikte taşıması gibi kendi çevresinde kendinden geçmiş bir halde yaşar ve bu çevreyi obje yapamaz. İnsanın yapabildiği bu türden mesafe almayı, çevreyi dünyadan ayırmayı hayvan gerçekleştiremez. Hayvan, esas olarak kendi organik durumlarına da uygun düşen kendi yaşam gerçekliğine bağımlıdır."¹⁵ Görüldüğü gibi Scheler, burada insanın hayvanlardan bütünüyle farklı olan bir boyutuna dikkat

¹⁴ Scheler, *age.*, s.288.

¹⁵ Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, s.68-71.

çekmektedir. O da hayvanların, tamamen içinde buldukları çevreye, organik yapıya bağımlı olmasına rağmen, insanın bunları aşabilmesidir. Bunu sağlayan da insanın diğer varlıkları obje haline getirmesini sağlayan bilme yetisidir. Bu sayede insan aynı zamanda diğer varlıklara karşı objektif bir bakış açısı kazanabilmektedir. Burada da insanla hayvan arasındaki temel farklardan birisi ortaya çıkmaktadır. Hayvan diğer varlıklarla tamamen kendi ihtiyaç, içgüdü vb. sübjektif durumları ile bağlantı kurup, bunlarla yaklaşırken, tinsel varlık olarak insan, yaşamsal boyutlarının üstüne çıkabilme kapasitesinin ürünü olan bu bilme yetisi ile aslında diğer varlıklara karşı da objektif bakabilme özelliğine sahip olmaktadır.

Scheler'e göre insanın tını sayesinde sahip olduğu ikinci yapısal özellik, dikkatini kendisine toplayabilmesi ve ben bilincidir. Buna göre insan sadece çevresini dünya olmak boyutuna getirmekle ve çevresindeki varlıkları obje haline dönüştürmekle kalmaz, aynı zamanda kendi fizyolojik ve psikolojik durumlarını, her türlü psikişik yaşantılarını da obje haline getirebilir. Hayvan duyar, görür, ama bunları, duyduğunu ve gördüğünü bilmeden yapar. Hayvanın ruhu işlevlerini yerine getirir, yaşar ama hayvan asla psikolog ve fizyolog olamaz. Hayvan kendi itkisel tepkilerini de kendi itkileri olarak değil, çevresindeki şeylerden gelen, onu çeken şeyler olarak yaşar. Scheler'e göre bir insanın sarhoş, uyuşmuş bir hali hayvanın normal halidir. Bundan dolayı hayvan her zaman gitmek istediğinden başka bir yere varır. Scheler burada Nietzsche'nin "İnsan söz verebilen hayvandır" sözünün doğru ve son derece anlamlı olduğunu belirtir.¹⁶ Scheler'in söz verebilme eyleminin önemine vurgusunun arkasında, bu eylemde herşeyden önce insanın kendisini, doğrudan bilincinde olduğu bir özne olarak bilmesinin ve aynı zamanda özgürlüğe sahip olduğunun açığa çıkmasının olduğunu söyleyebiliriz. Burada hem kendi bilinci hem de özgürlük bilinci, Scheler'e göre insanın biyolojik gerçekliğinin üstünde, onu aşabilen tinsel bir boyutunun olması sayesinde mümkün olmaktadır. Yine Scheler'e göre insanlarda görülen intihar olayları da insanın kendisinin bir özne olarak bilincinde olmasının bir göstergesidir.¹⁷ Zira bu tür olaylar bir insanın kendi bedensel yaşamının dışında bir merkeze sahip olduğunu ve aslında bedensel yaşamına hâkim olduğunu gösterir. Scheler'e göre yalnızca canlı bir varlık olarak değil de kişi olarak bir insan kendini aşabilir ve zamansal, uzamsal dünyanın ötesindeymiş gibi kendisi de dâhil her şeyi bilgisinin objesi yapabilir. Bu tür bir tinsel varlık canlı bir varlık olarak kendisinin ve dünyanın üstündedir. İnsanın ironi ve mizah duygusuna sahip olması da onun kendi varoluşunun üzerine çıkmasının bir göstergesidir.¹⁸ Scheler'e göre insanı hayvanlardan ayıran en temel farklardan birisi de, sadece insanın töz, zaman ve mekân kategorilerine sahip olmasıdır. Ona göre hayvanlar bu

¹⁶ Scheler, *age.*, s.72.

¹⁷ Scheler, *age.*, s.72.

¹⁸ Scheler, *age.*, s.78.

tür olguların içerisinde var olmalarına rağmen bu tür zihinsel kategorilere sahip değildirler.¹⁹

Scheler'e göre tinsel bir varlık olarak insanı anlamamanın en iyi yollarından birisi, tine ait bir fonksiyon olan "ideleştirme" edimini anlamaktır. Bu edim ona göre her türlü teknik zekâdan ve dolaylı düşünümünden çok farklıdır. Scheler'e göre ideleştirme "zekâ tarafından gerçekleştirilen gözlemlerin büyüklüğünden ve sayısından, tümevarımsal çıkarımlardan bağımsız olarak, dünyanın özsel niteliklerini ve yapısal biçimlerini, ilgili öz alanının bir tek örneğinde kavramak demektir."²⁰ Scheler'e göre bu tür kavrayışlar tek bir örnek üzerinden elde edilse bile aynı öze sahip tüm örnekler için, duyuşsal deneyimlerimizin ötesinde bile, hatta tüm mümkün dünyalar için geçerli olacaktır. Bundan dolayı Scheler bu şekilde elde edilen bilgilerin apriori olduğunu kabul eder. Scheler'e göre bu tür özler bir yandan tüm bilimlerin temel aksiyomları olarak işlev görürken, diğer yandan insanı metafizik alana ulaştırır. Çünkü bu tür özler sonlu deneysel nedenlere dayandırılmayacağından onların kaynağı ancak tüm tekil tinlerin üstündeki bir tine dayandırılabilir.²¹ Scheler'e göre İnsan tininin diğer özelliklerinin de temelini oluşturan, asıl ayırt edici özelliği, öz ve var olmayı birbirinden ayırabilme sayesinde gerçekleşen bu ideleştirme edimidir. Ona göre insanın ayırt edici özelliği bilgi sahibi olması değil, apriori bilgiye veya onu elde etme yeteneğine sahip olmasıdır. İnsanın bu ideleştirme ediminin daha temelinde ise, insanın çevresindeki varlıkların gerçekliğini kaldırarak, özleri duyulara verilmiş somut dünyadan ayırma şeklindeki, bir "özü görüleme" yöntemini, bilinçli veya bilinçsiz olarak uygulaması vardır. İşte, Scheler'e göre, insanla hayvan arasındaki temel farklardan birisi budur. Hayvan bütünüyle somut olan gerçeklik içinde yaşar; hayvanın tüm gerçeklikle bağı mekândaki ve zaman içindeki konumuna göredir. İnsan ise her şeyden önce bu tür bir gerçekliğe hayır diyebilmektedir.²² Burada görüldüğü gibi Scheler hem varlıkların bir takım değişmez özlerinin varlığını kabul etmekte, hem insanın en temel ayırt edici özelliklerinden birisi olarak bu değişmez özleri bulmasını/kavramasını göstermekte, hem de bu değişmez özlerin kaynağının deneysel dünyada değil, deneysel dünyanın üstündeki sonsuz tinde olabileceğini savunmaktadır. Aslında bu üç görüşün birbiri ile son derece tutarlı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü varlık âlemindeki tüm değişken varlıkların değişken, duyuşsal bir takım özelliklerinin gerisinde değişmeyen, ideal bir takım özlerinin olduğu şeklindeki bir anlayış, bizi bu değişmez özleri koyan bir varlığı kabul etmeye götürecektir. İnsanın bunları bilmeye yönelik bir bilgisinin olduğunu kabul etmekle de insanın doğaüstü diyebileceğimiz, tinsel bir boyutunun olduğunu kabul etmek de birbiri ile tutarlıdır.

¹⁹ Scheler, *age.*, ss.74-76.

²⁰ Scheler, *age.*, s.81.

²¹ Scheler, *age.*, s.82.

²² Scheler, *age.*, s.83.

Dolayısıyla Scheler genel olarak varlığın da, özel olarak insanın da deneysel boyutunun üstünde deneysel olmayan, ideal diyebileceğimiz boyutunun olduğunu kabul etmektedir.

Görüldüğü gibi, Scheler ideleştirme ediminin temelinde de insanın var olan gerçekliğe hayır diyebilme özelliğini koymaktadır. Zira ona göre gerçeklik kendisini her şeyden önce duysal itkilere karşı bir direnç olarak göstermektedir. Buna göre özleri gerçeklikten sıyırma edimini ancak bir takım yaşamsal itkilerini ortadan kaldırabilen varlıklar gerçekleştirebilir. Dolayısıyla özleri gerçekliğinden soyutlama edimini, ancak duysal itilim merkezlerini susturabilen tinsel bir varlık gerçekleştirebilir. İşte Scheler'e göre insan, tine sahip olması sebebiyle, kendi itkilerini baskılayarak, kendi yaşamına karşı ascetik (çileci) bir biçimde davranabilir. Bu açıdan insan "gerçekliğe her zaman evet diyen hayvanla karşılaştırıldığında hayır diyebilen, yaşam karşısında asketçe (çileci bir tarzda) davranabilen, çıplak gerçeklik karşısında ebedi protestandır." Scheler'e göre insan, hiçbir zaman kendisini kuşatan gerçeklikle yetinmeyen, her zaman onu çevreleyen gerçekliği aşmaya istekli bir varlıktır. Bundan dolayı insan sürekli olarak itkilere hayır der, kendi dünyası üzerinde bir düşünce dünyası kurabilir, ayrıca itkilerdeki mevcut enerjiyi tinin hizmetine sunarak yükseltebilir.²³ Burada Scheler insanın "hayır diyebilen bir varlık" olduğunu vurgularken, onun bu özelliğinin bir yandan insanın özgürlüğünü ortaya koyduğuna, onu içgüdüsel ve çevresel faktörlere bağımlılıktan kurtardığına dikkat çekerken, diğer yandan bu durumun insanı yeni bir varoluşsal duruma götürdüğüne dikkat çekmiştir. Bu da aslında insanın içinde bulunduğu gerçeklik içerisindeki huzursuzluk halidir. Bu huzursuzluk hali en temelde insanın kendisine verilmiş gerçekliği aşabilme kapasitesinden kaynaklanır. Bu huzursuzluk insanı sürekli, çevresini ve kendisini aşma çabasına sevkeder. Scheler'e göre insan bu şekildeki arayışlarla, en sonunda kendisine dayanak noktası olarak sonsuz varlığı bulacaktır. Scheler'in bu tespitlerinin de özellikle varoluşçu filozofların insanın varoluşsal kaygıları, sınır durumları gibi kavramlarla ifade ettikleri insanın bir takım varoluşsal tecrübelerine karşılık geldiği söylenebilir.

İnsanın özünün ve değerinin sırf doğal, yaşamsal olgularla açıklanamayacağını savunan Scheler'e göre insanın anlaşılmasında Tanrı ve metafizik alanın önemli bir rolü vardır. Zira ona göre yeryüzündeki varlıklar arasındaki en değerli ve ahlaki varlık olarak insan ancak Tanrı idesi varsayımı üzerinde ve bu idenin ışığında anlaşılabilir. Hatta ona göre insan her şeyden önce kutsala doğru bir eğilim ve harekete sahip olan bir varlıktır. Diğer yönden yine insan Tanrı'nın kendisine yöneldiği, Tanrısal alanın kendisinde parladığı bedensel varlıktır. İnsan eylemleri ile değerler dünyasını bu dünyaya taşıyan varlıktır. İnsanın özünü onun kendi yaşamının ve genel olarak bütün yaşamın ötesine yönelimi oluşturur. "İnsan kendi

²³ Scheler, *age.*, s.86-87.

yaşamını ve bütün yaşamı aşan bir varlıktır.” Onun doğasının özü bu kendini aşma tinsel eylemidir. Scheler’e göre değerlerin kaynağını tamamen insanda bulan ahlak teorilerinin ve biyolojik ahlak teorilerinin en temel hatası da bunu görememeleridir.²⁴ Scheler’e göre insanın kendi bilinci, bütünsel bir dünya kavrayışı ve Tanrı bilinci arasında zorunlu bir bağlantı vardır. Scheler burada insanın Tanrı’ya yönelik bilincinin onun özüne ait olduğunu anlatmak için, Wilhem Humbolt’un dil hakkındaki sözünü kullanır. Humboldt’a göre insan, dili sonradan bulmuş olamaz, çünkü insan ancak dil ile insan olmuştur. Scheler’e göre aynı şey genel olarak kutsala duyulan inanç için de geçerlidir. Zira insanın kutsala yönelimi de onun insanlığının bir gereğidir. Bu yüzden dinin tarihsel olarak ne zaman ortaya çıktığı sorusu da çok makul olmamaktadır.²⁵ Aslında Scheler açısından insanın Tanrı’ya yönelimi onun ontolojik mahiyetinin bir gereği olmaktadır.²⁶ Çünkü insan kendi bedensel ve çevresel bağlayıcılarına hayır deyip, kendisini “doğanın” dışına çıkardığı, onu obje haline getirdiği anda, kendisine bu doğa dışında bir merkez bulması gerekiyordu. Zira insan artık kendisini, cüretli bir şekilde üstüne çıktığı dünyanın basit bir parçası olarak göremezdi.²⁷ Dolayısıyla insan aradığı bu ontolojik merkezi ancak yine tinsel bir varlık olan Tanrı’da bulabilirdi. Scheler’in insanla Tanrı arasındaki bu zorunlu ilişki konusundaki görüşlerinin de son derece önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira Scheler, sonsuz bir varlığa inanma olgusunu insan olmanın varlıksal bir koşulu olduğunu belirterek, metafiziksel arayışları insanın gelişmemişliğinin bir sonucu olarak gören pozitivist anlayışlara da karşı çıkmış olmaktadır. Diğer yandan Tanrı açısından da insanın diğer varlıklar içerisinde ayrı bir yeri söz konusu olmaktadır. Zira kutsal alanı ve değerler dünyası bu zaman ve mekân dünyasına insan aracılığıyla taşınmaktadır.

Scheler, tinsel bir varlık olarak insana has ve onu hayvandan ayıran özellikleri belirledikten sonra, bizzat tinin kendisine dair bir takım değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre her şeyden önce, insanın bütün edimlerini kendisi sayesinde gerçekleştirdiği, kendi bedenini ve psikolojik yapısını nesne haline getirdiği, dünyayı zamansal ve mekânsal bir bütün olarak kavradığı tin, bu dünyanın bir parçası değildir. Onun bu dünyada bir yeri ve zamanı yoktur, onun kaynağı ancak tüm varlığın kaynağı olan, en yüksek varlıkta bulunabilir.²⁸ Scheler’e göre tinin başka bir özelliği onun bilgi nesnesi haline getirilememesidir. Her şeyi obje haline getirebilen tinin kendisi, obje haline getirilemeyen biricik varlıktır. Tin saf edimseliktir ve yalnızca kendi edimlerini özgürce yaparak varlık kazanır. Tinin bireysel insanlardaki görünümü olan kişi de nesne olabilecek bir şey değildir. Kişi edimlerinde ve edimleriyle vardır. Bir kişinin kendisi de bu kişiliğin edimleri

²⁴ Scheler, *Formalism*, s.289.

²⁵ Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, s.121.

²⁶ Bochenski, *age*, s.179-180.

²⁷ Scheler, *age*, s.122.

²⁸ Scheler, *age*, s.78.

de nesne haline getirilerek kavranamaz. Bundan dolayı nedensel açıklama yöntemi ile çalışan bir psikoloji kişiliği ve onun edimlerini kavrayamaz. Bu durumda kendi kişiliğimize dair bir kavrayışa ulaşmak için yapabileceğimiz tek şey, dikkatimizi ona yoğunlaştırmaktır, fakat onu obje haline getiremeyiz. Diğer kişiler için de aynı şey geçerlidir. Onların kişiliği de nesne haline getirilemez. Onlara dair bir kavrayış elde etmenin yolu, bu kişinin özgür edimlerini sonradan onun gibi gerçekleştirmekle veya tinsel bir sevgi ile kendimizi onun istemesi ve sevgisi ile özdeşleştirerek onun edimlerini anlamaya çalışmaktır.²⁹

Mengüşoğlu'dan hareketle Scheler'in insan hakkındaki görüşlerini şu şekilde toparlayabiliriz. İnsan sırf yaşamsal açıdan bakıldığında tabiatın kendisinde bir çıkmaza saplandığı, sona erdiği, aynı zamanda tabiatın unsurlarını kendisinde toplayan bir yapı sergiler. Fakat insanın bu yaşamsal boyutunun üstünde tinsel bir boyutu daha vardır. İnsan bu tinsel boyutu itibarıyla ise varlığın temeli olan ve yine tinsel bir varlık olan Tanrı'nın edimlerinin bir benzerini yerine getirebilen bir varlıktır. Bu açıdan o kutsal varlığa en yakın varlıktır. Bu varlık Tanrı'nın kendisini bilmesi ve göstermesi açısından da son derece önemlidir. İnsanda yaşamsal alanın bütünüyle üstünde olan değerlerle dolu bir varlık sahası ortaya çıkar. Bu sayede insan tüm yaşamın ve tabiatın üstüne çıkabilen bir varlık olmaktadır.³⁰ Genel olarak değerlendirildiğinde, Frings'in de belirttiği gibi, Scheler'e göre insanın varlık âlemi içerisinde ontolojik olarak Tanrısallık ve hayvanlık arasında yer aldığı söyleyebiliriz.³¹ İnsanlık biyolojik özellikleri itibarıyla hayvanlara benzeyen, tinsel özellikleri itibarıyla de Tanrı'ya benzeyen kendi başına mahiyeti olan bir tür olmaktadır.

B. M. Scheler'in Kişi/Kişilik Hakkındaki Görüşleri

Scheler'in insan hakkındaki yukarıdaki görüşleri genel olarak insan türü içerisindeki her birey için değil, sadece "kişi" olabilmeyi başarmış insanlar için geçerli olduğuna dikkat etmek gerekir.³² Zira genel olarak bakıldığında Scheler bireysel bir insanın ait olabileceği üç farklı varlıksal düzeyden bahsetmektedir: 1) Tinin veya Kişinin alanı, 2) Benin (egonun) alanı veya psişik alan. 3) Bedenin alanı. Burada Scheler, kişinin faaliyetlerini mutlak olarak edim veya "manevi edim, kişisel edim" olarak; benin faaliyetlerini fonksiyon veya "psişik edimler, egonun edimleri"; bedenin faaliyetlerini ise aktivite veya "yaşamsal, bedensel edimler" diye isimlendirir.³³ Scheler, en temelde ancak kişilik sahibi bir insanın ortaya

²⁹ Scheler, *age.*, s.79.; Scheler, *Formalism*, s.387.

³⁰ Mengüşoğlu, *age.*, s.156-157.

³¹ Manfred S. Frings, *The Mind of Max Scheler*, Marquette University Press, Milwaukee 1997, s.41.

³² Eckhard Joseph Koehle, *Personality; A Study According To The Philosophies of Value and Spirit of M.Scheler and N.Hartmann*, Catholic Protectory Press, Newyork 1941, s.164.

³³ Koehle, *age.*, s., 87.

koyabileceği edimler ile diğer fonksiyonlar ve bedensel faaliyetler arasında ayırım yapar. Scheler bu tür fonksiyonlara görme, işitme, tatma, dokunma, dikkat etme gibi yaşamsal durumları örnek verir. Ona göre fonksiyonlar kişi alanına değil, ego (ben) alanına aittir. Fonksiyonlar psişiktir, edimler ise psişik değildir. Edimler kişi tarafından ortaya konulur, fonksiyonlar ise kendiliğinden gerçekleşirler. Fonksiyonlar bir bedene bağlı olarak gerçekleşir ve bir çevreye gereksinim duyarlar, fakat kişi ve edim alanında bir beden koymayız ve onlara bir çevre değil, dünya karşılık gelir. Edimlerin en temel özelliği onların bir şeyi hedeflemesi ve bir anlam bütünlüğüne sahip olmasıdır.³⁴ Scheler'e göre bir edim idesine bir obje idesi, edimlerin özsel türlerine, nesnelerin özsel türleri, edim formlarına varlık formları ve öz olarak kişiye de öz olarak bir dünya karşılık gelir.³⁵

Scheler'in ahlaki kişi hakkındaki görüşlerine baktığımız zaman, aslında "kişi" ona göre, tinin tekil ve zorunlu görünüm şeklidir. Tin kendisini zorunlu olarak kişisel bir tarzda, tekil bir kişi olarak ortaya koyar. Scheler'in, "kişiyi", "farklı özlere sahip edimlerin somut ve özsel varlık birimi" olarak tanımladığını görürüz. Ona göre tüm maksatlı edimlerin gerisinde bir kişilik vardır ve bu edimler ancak onunla anlaşılabilir. Burada edim ile belli bir hedefi olan ve anlam gerçekleşimine sahip her şeyi kasteder. Kişilik edimlerin boş bir hareket noktası da onların toplamı da değildir. O, soyut eylem özlerine somutluk kazandıran somut bir varlıktır.³⁶ Kişilik her türlü ediminde kendisini ortaya koyar, kendisini yaşar. Bundan dolayı sırf eylemin genel kategorisi tek başına bir kişinin edimlerini anlamak için yeterli değildir. Eylemlerde kişisel, ona özgü bir boyut muhakkak vardır. Scheler, bu konuda sevgi örneğini verir. Ona göre biz sevgiye dair ne kadar bilgi sahibi olursak olalım, bu bilgi A şahsının B şahsına duymuş olduğu sevgiyi anlamak için yeterli olmaz. Ancak bu şahısların kişiliğine dair bir anlayış bize onların sevgisi konusunda bir kavrayış sunabilecektir.³⁷ Burada Scheler'in her kişinin özgün olduğu, doldurulamaz bir yerinin olduğu görüşünü kabul ettiği görülmektedir. Kişiler tamamen özgün olduğundan aynı eylemleri yapmalarına rağmen kişilerin eylemleri aynı olmayacaktır. Frings, bu olguyu açıklamak için el yazısı örneğini verir. Buna göre aynı şeyleri aynı el yazısı ile yazan insanların yazıları farklı farklı olabileceği gibi, aynı şeyleri yapmalarına rağmen farklı kişilerin eylemleri de bütünüyle aynı olmayacaktır. Kişilerin yapmış olduğu edimler kişilikleri gibi farklı olacaktır.³⁸ Scheler'in bu düşüncelerinin bireysel insanların ve onların eylemlerinin özgünlüğünü ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Buna göre her ne kadar bir takım ortak, genel eylem tipleri olsa da bu

³⁴ Scheler, *Formalism*, s.388.

³⁵ Scheler, *age*, s.,393.

³⁶ Scheler, *age*, s.383-384, 389.

³⁷ Scheler, *age*, s., 386.

³⁸ Frings, *age*, s.44.

eylemlerde mutlaka kişiliği yansıtan, kişiliğin rengini taşıyan hususlar da olacaktır.

Scheler'e göre kişi isimlendirmesi kendisinde canlılık, benlik, kendi bilinci ve kendi değerinin bilinci bulunan her duruma uygulanmaz. Örneğin, canlılık ve bir tür benlik hayvanlarda da vardır, ama onlar kişi değildir. İnsan da sırf insan olması itibarıyla kişi olarak isimlendirilemez. Kişi kavramı insan türünün sadece belirli şartları taşıyan bireyleri için geçerlidir.³⁹ Aslında Scheler açısından kelimenin tam anlamıyla insan olmak, olmuş bitmiş bir şey, mevcut bir şey olmaktan ziyade, bir imkânı ve dolayısıyla sürekli bir çabayı gerektirmektedir. Tam anlamıyla insan olmak ebedi bir vazife gibidir.⁴⁰ Bundan dolayı Scheler bir insanın tam anlamıyla tinsel bir varlık, yani kişi olarak değerlendirilebilmesi için onda bir takım şartların gerçekleşmiş olması gerektiğini savunur.⁴¹

Scheler'e göre bir insanın kişi olabilmesi için gerekli şartlardan birisi deli olmamak, akıllı olmaktır. Scheler, burada akıllılık veya deliliği pozitif bilimler açısından değil, fenomenolojik olarak anlamaktadır. Buna göre bir insanın akıllı olduğunun en önemli belirtisi, bizim onun edimlerine karşı nedensel açıklama tutumu yerine anlama tutumu içerisine girmemizdir. Deli bir insanın durumunda ise onun edimlerinin hedefi olarak bir anlam görmeyiz. Bu yüzden onun edimlerini anlamaya çalışmak yerine, onun edimlerini onlara neden olan bir takım biyolojik veya psikolojik nedenlerle açıklamaya çalışırız. Normal kişideki edimlerdeki anlam bağının yerini, anormal kişinin edimlerinde çevresel uyarıcılar ve nedensellik bağı alır. Bundan dolayı karşıdaki anormal bir insanı anlamaya çalışmak yerine onu bir doğa objesi gibi açıklamaya çalışırız.⁴² Bu özellikle Scheler, aslında kişinin bir anlam bütünlüğüne sahip, belirli hedefleri olan özgür edimlerin sahibi olduğuna dikkat çekmektedir.⁴³ Buna göre kişi olarak bir insan her şeyden önce anlamlı davranan, eylemleri belirli anlamları gözeten bir varlıktır. Akarsu'nun belirttiği gibi, burada anlama eylemi tinsel bir varlığın başka bir tinsel varlığın özelliklerine algısal boyuttan çok farklı bir tarzda katılmasıdır. Anlama ediminde biz, karşıdaki kişinin edimlerini bir amaca yönelmiş olarak kabul eder, bunlara bir anlam birimi atfeder ve aynı edimleri yeniden gerçekleştirerek bu anlamları kavramaya çalışırız. Onun yargıladıklarını yeniden yargılar, duygularını yeniden hisseder, isteme edimlerini yeniden yaşarız.⁴⁴ Scheler, anlama ve açıklama tutumlarının farkını ve dolayısıyla normal olmak ve deli olmanın farkını açıklamak açısından şöyle bir örnek verir: Eğer bir kişi bize inanılması güç bir hikâyeye anlatıyor olsa, biz

³⁹ Scheler, *Formalism*, s.476.

⁴⁰ Mengüşoğlu, *age.*, s.157.

⁴¹ Bedia Akarsu, *Max Scheler Felsefesinde Kişi Kavramı ve İnsan Olma Sorunu*, İnkılap Yay. İst. 1998, s.93.

⁴² Scheler, *age.*, s., 477.

⁴³ Scheler, *age.*, s., 478.

⁴⁴ Akarsu, *age.*, s., 98.

başlangıçta bu kişiyi anlamaya, yani onun söz ve tavırlarıyla işaret ettiği anlamları yakalamaya çalışırız. Ama tam bu sırada birisi bizim kulağımıza eğilip de “bu adam delidir” dediği zaman bizim bu adama ve onun eylemlerine karşı tutumumuz hemen değişir. Anlama tutumunun yerini açıklama tutumu alır. Artık onun eylem ve sözlerinin gösterdiği anlamlara yoğunlaşmak yerine, onun bu eylemlerinin gerisindeki psikik süreçleri ve nedenleri bulmaya çalışırız.⁴⁵ Scheler’in bir insanın kişi olma şartlarından birisi olarak akıllı olmayı görmesi ve bu akıllı olmayı da anlama tutumuna muhatap olarak açıklaması, onun tinin veya kişiliğin obje haline getirilemeyeceği görüşü ile de bağlantılıdır. Zira kişilik doğal bir obje gibi, bir takım zorunlu nedensellik ilişkileri ile açıklanamayan, doğadan bağımsız bir yapıdır. Bu yapının en temel özelliği, onun özgür bir şekilde bir takım ideal değerler ve anlamları hedef alarak maksatlı edimlerde bulunmasıdır. Dolayısıyla böyle bir varlık ve onun edimleri artık onun gerisindeki bir takım zorunlu belirleyici olgularla açıklanamaz. Onun hakkında bilgi edinmek ancak onun yönelimlerinin hedeflediği manaları anlamaya çalışarak mümkün olabilir.

Scheler’e göre bir insanın kişi olması için gerekli şartlardan bir diğeri, onun belirli bir olgunluk çağına ulaşmış olmasıdır. Buna göre bir çocuk bir benliğe, kendi bilincine sahip olmasına rağmen ahlaki anlamda bir kişi değildir. Ancak belirli bir yaşa gelmiş olan çocuk kişi ismini hak eder. Burada yaşının gelip gelmediğini belirleme konusundaki kriter de pozitif hukukun koyduğu sınırla alakalı değildir. Scheler’e göre bir çocuğun olgunlaştığının bir takım fenomenolojik belirtileri vardır. Bunların en önemlisi de bireyin kendi edimleri, istemeleri ve düşünceleri ile başkalarınıninkiler arasındaki farkı doğrudan kavrayabilme yeteneğine sahip olmasıdır. Bunun başka şekilde ifadesi ise, bir insan çevresinin niyetsel yönelimlerini hiç anlamadan birlikte gerçekleştirdiği sürece, geleneksel şablonları taklit etmenin ötesine geçemediği sürece kişi olamaz. O ailesinin, öğretmeninin veya başka birisinin kendisinden yapmasını istediği şeyi, bunun başka birisinin isteği olduğunu fark etmeden istediği sürece olgun değildir. Böyle bir durumda başka birisinin isteğini kendi isteğiymiş gibi alma ve onun yerine koyma söz konusudur.⁴⁶ Scheler’in buradaki kriterini, insanın kendisinin de özgün bir birey olduğunu fark etmesi ve kendine has değer, düşünce ve duygu dünyasının oluşmaya başlaması olarak anlayabiliriz. Bu açıdan bakıldığında da bu kriterin sağlanma yaşının bugün yaygın olarak kabul edilen ergenlik yaşlarının (yaklaşık 12-15 yaş) çok üstünde olduğu söylenebilir.

Scheler’e göre bir insanın kişi olabilmesi için yukarıdaki sağlam akıllı olmak ve olgun olmak şartları da yeterli değildir. Bunun yanı sıra insanın kendi bedeni üzerinde egemen olması da kişi olabilmesi için gereklidir. Kişilik, aracsız bir şekilde kendisini bedeninin efendisi olarak hisseden ve bu

⁴⁵ Scheler, *Formalism*, s.477.

⁴⁶ Scheler, *age*, s.478-479.

şekilde yaşayan insanlara atfedilebilir. Bundan dolayı insanın bedeniyle ilişkisi çok önemlidir. Scheler'e göre, çoğunlukla bedeninde yaşayan ve kendisini bedensel boyutları ile özdeşleştiren bireyler henüz kişi değildir. Sadece kendisini bedeninden ayırabilen ve bedenini "bu benim bedenim" diyerek kendisine ait bir şey olarak tecrübe edebilen insanlar kişi olabilir.⁴⁷ Bu şart da Scheler'in insanı asıl insan yapan boyutunun tinsel, manevi boyutu olduğu şeklindeki kabulü ile tutarlıdır. İnsan asıl tinsel boyutu ile insan olduğuna göre, bu tinsel boyutu ile bedenine hâkim olamayan veya onun üzerinde tam bir yetkisi olmayan insanlar kişilik vasfına sahip olamayacaktır.

Scheler'e göre bir insanın ahlaki kişi olabilmesinin diğer bir önemli şartı da sorumluluktur. Ona göre sorumluluğun bulunmadığı yerde kişilik de yoktur. Çünkü sorumluluk bilinci ile kişiliğin varlığının özsel bir ilişkisi vardır. Fakat ona göre, burada sorumluluk hesap verebilme anlamında anlaşılmalıdır. Aslında hesap verebilme sorumluluğu varsayar. Zira sorumluluk en temelde insanın kendisini kendi edimlerinin sahibi olarak bilmesidir. Kendisini fiillerinin öznesi olarak hissedebilmesidir. Bu şekildeki bir sorumluluk hasta insanlarda bile mevcutken, hayvanlarda hiçbir şekilde bulunmaz.⁴⁸ Burada aslında Scheler, sorumluluk bilincini kişi olmanın en temel belirtisi olarak görmektedir. Zira sorumluluk bilinci bir insanın kişi olmanın diğer şartlarına sahip olduğunun en açık göstergesidir. Akıllı olmayan, ergin olmayan, manevi boyutu ile bedensel boyutuna hâkim olamayan bir insanın sorumluluk sahibi olması da düşünülemez. Dolayısıyla, sorumluluk bilincinin kendi içerisinde diğer kişi olma şartlarını da barındırdığı söylenebilir.

Görüldüğü üzere, Scheler'in kelimenin tam anlamıyla insan olma vasfını bir takım şartlara bağlamaktadır. Bu şartlar aslında hem bir insanın kişi olarak isimlendirilip isimlendirilmeyeceğini belirlemekte işe yaramakta, hem de bir anlamda insana ahlaki bir sorumluluk yüklemektedir. Bundan dolayı, Akarsu'nun belirttiği gibi, Scheler'e göre insan olmak son derece güç bir iştir.⁴⁹ Zira herhangi bir hayvan, bitki varlık âlemine ne olarak gelmişse öyle devam edecekken, insan, kelimenin tam anlamıyla insan olmak için veya insan kalabilmek için sürekli mücadele etmek durumundadır. Bu mücadele de en temelde insanın genel olarak yaşamsal boyutlarına yenilmeme, onda kaybolup gitmeme, tinsel varlığını muhafaza edebilme, ortaya koyabilme mücadelesidir. Çünkü Scheler'in yukarıda belirlediği şartlara bakıldığı zaman bunlar insanın tinsel boyutunun sağlamlığını ve egemenliğini ön plana çıkaran şartlardır. Scheler'in insanı sürekli bir protestocu, huzursuz bir varlık olarak nitelendirmesi de insan olmanın zorluğunun başka bir boyutunu dile getirmektedir. Buna göre de insan hiçbir zaman önündeki reel

⁴⁷ Scheler, *age.*, s.480.

⁴⁸ Scheler, *age.*, s.486.

⁴⁹ Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, s.174.

ile yetinemeyen, sürekli onu aşmaya çalışan, ideali arayan bir varlıktır. Burada bu tür varoluşsal kaygıları ve sıkıntıları yaşayan bu varlığın ancak kendisinde tüm sonsuz iyilik ve güzellikleri toplayan sonsuz bir varlığa yönelmekle tatmin olabileceği çıkarımı da yapılabilir.

Genel olarak bakıldığında Scheler'in kişi anlayışında ön plana çıkan ve onun diğer kişi görüşlerinden ayıran en temel hususlardan birisi de onun ahlaki değerlerin taşıyıcısı olarak kişinin bireyselliğine verdiği önemdir.⁵⁰ Akarsu'nun da belirttiği gibi, Scheler'e göre kişi ismini almayı hak etmiş her insan bireysel olan, başkalarından ayrı ve bir defalık bir varlıktır. Ahlaki değerlerin taşıyıcısı olan kişiler hem var olmalarında hem de değerlerinde birbirlerinde farklıdırlar, aralarında bir eşitlik değil, eşitsizlik vardır. İnsanları birbirlerinden farklı kılan da zaman mekân içerisinde yer alan bir takım bedensel özellikleri değil, asıl zaman ve mekân üstü olan kişisel özleridir. Bu bireysel varlığın yaşamsal amacı da aslında bireysel, bir defalık bir değeri takip eder. Genel olarak geçerli bir takım iyiler, değerler olduğu gibi, bireysel kişi için geçerli olan bir takım bireysel iyilikler, değerler de vardır.⁵¹ Burada evrensel değerlerle veya değer evrenselliği ile bireysel değer arasındaki doğru oran da, ancak bireysel kişisel özne, evrensel değerleri ihmal etmeksizin, kendisinin kişisel değerlerini doruğuna ulaştırdığı zaman sağlanacaktır.⁵² Scheler, kişinin bireyselliğine yaptığı vurguyu dini bir söylemle şu şekilde ifade eder: "Tanrı'nın gözleri önünde parlayan iyinin sonsuz tamlığının alanında özel bir yerde benim için iyi olan bir iyi, benim deneysel olarak olmam gereken ideal değer özüm vardır. Veya bu bireysel değer özü, o sadece kutsalın sevgisinde durmayıp, bana yönelmiş kutsal sevgide de yer aldığımda benim için ideal olur. Bu imaj deneysel olarak benim hayatımdan çıkmaz veya ahlaki ödevin bireyin önünde bekleyen belirsiz bir X'i değildir. Aksine bütün deneysel hayat, bireysel kişinin bu değer idealinin altında oluşur. Bu değer ideali yoluyla kişinin dışsal iyiler alanındaki biricik yeri belli olur. Ve kişinin idealinin kutsal kurtuluş planında işgal ettiği yer bunun üzerine kurulur."⁵³ Scheler'in burada kişinin ve onun değer idealinin bireyselliğine yaptığı vurgunun da onun kendi insan anlayışı ile tutarlı ve aynı zamanda orijinal olduğu kanaatindeyiz. Zira, materyalist ve natüralist bir insan anlayışında, bireysel insan fertlerinin birbirlerinden farklı olduğunu açıklamak çok mümkün gözükmemektedir. Çünkü eğer tüm insanlar en temelde, ortak bir biyo-psişik gerçekliğin ürünü olan bir kişiliğe sahipse, bunlar büyük ölçüde benzer kişilik özelliklerine ve davranış kalıplarına sahip olacaktır. Hâlbuki Scheler'in ki gibi insanın tinsel, manevi boyutunu kabul eden anlayışlar, bu tinsel boyuttan hareketle bu tür bireysel farklılıklara olanak tanıyabileceklerdir. Bu farklılıklar, Scheler'in yaptığı gibi, bir değerler çokluğu kabul edilerek ve her bir tinsel kişiliğin bunlardan

⁵⁰ Koehle, *age.*, s.37.

⁵¹ Akarsu, *M.Scheler Felsefesinde Kişi Kavramı ve İnsan Olma Sorunu*, s.118.

⁵² Koehle, *age.*, s.39.

⁵³ Scheler, *Formalism*, s.491.

bazılarını hayatının merkezine almasının mümkün olduğu kabul edilerek açıklanabilecektir. Ayrıca ahlaki gelişim açısından bakıldığında da, her insanın ona has bir değerinin ve değer idealinin olduğu şeklindeki bir bakış açısının, insanın kendisine ve başkasına duyduğu saygıyı artıracak gibi, kişinin bu ahlaki ideali takip etme gayretini de artıracakı söylenebilir.⁵⁴

Sonuç

Sonuç olarak, Max Scheler insanın metafizik yerini tamamen önyargısız bir şekilde, hiçbir dini ve felsefî üst kabule başvurmadan tespit etmek amacıyla yola çıkmıştır. O bu sorgulamalarında özellikle, doğadaki varlıklar arasında insana en yakın varlıklar diyebileceğimiz, hayvanlarla insanlar arasındaki farklılıklara dikkat çekerek insanın her ne kadar yaşamsal boyutları itibarıyla hayvanlara benzese de onda hayvanlarda hiçbir şekilde görülmeyen yeni bir takım fenomenlerin olduğu sonucunu çıkarmıştır. Ona göre bu fenomenleri açıklayabilmenin tek yolu, insanlar da hayvanlarla ortak olan boyutun, yani yaşamsal boyutun üzerinde tamamen yeni bir boyutun olduğunu kabul etmektir. Scheler insanın bu özel boyutunun arkasındaki metafiziksel yapıyı "tin" kavramı ile ifade eder. Ona göre insan sırf yaşamsal bir varlık değil, aynı zamanda tinsel bir varlıktır. Buna göre insanla hayvanlar arasındaki fark sırf bir derece farkı olmanın ötesinde bir mahiyet farkı olmaktadır. Zira bir hayvan ne kadar büyütülürse büyütülsün, tinsel bir varlık olarak insanın eylemlerini gerçekleştiremeyecektir. Burada Scheler'in "tin" kavramına akli, yüksek duyguları, iradeyi vb. kapsayan geniş bir anlam yüklemesi de onun insan anlayışının orijinal noktalarından birisidir. İnsanın bu tinsel boyutu ile ortaya çıkan en temel olgular arasında da değerler dünyasını kavrama, dini inanç olgusu ve bir takım yüksek duygular olduğunu söyleyebiliriz. Scheler'e göre ideal bir varlık alanında yer alan değerler bu dünyaya tinsel varlık olan insan sayesinde taşınırlar. Yine tinsel bir varlık olarak insanın en temel özelliği kendisini ve çevresini aşarak tüm varlığın kaynağı olan sonsuz varlığa yönelmesidir. İdeal varlıkların ve kutsalın bu tür tecrübeleri de insanda çok yüksek duygulara sebep olabilmektedir. Fakat Scheler, insani varlığın bu özelliklerine vurgu yaparken, bütün bu olguları olmuş bitmiş ve her insanın daha baştan sahip olabileceği özellikler olarak belirtmez. Aksine o, kelimenin tam anlamı ile insan olabilmeyi, "kişi" olmaya bağlar ve bir insanın kişi olabilmesi için de bir takım şartları taşıması gerektiğine vurgu yapar. Genel olarak değerlendirdiğimizde Scheler'in gerek yönteminin gerekse bu yöntem ile ulaştığı sonuçların insanı anlamak açısından son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz. Zira Scheler yöntem olarak doğrudan insandan ve temel insani olgulardan hareket etmiştir. Vardığı sonuçlarda da insanı sırf yaşamsal boyutları olan veya sırf akıllı bir hayvan olarak gören insan anlayışlarından farklı sonuçlara ulaşmıştır. Onun bu değerlendirmelerinin insanı ve insanî olguları anlamada bize özellikle

⁵⁴ Bkz. *el-Kâfi*, vr. 453b.

natüralist anlayışlara ve ayrıca insanı sırf akıl varlığı olarak gören rasyonalist anlayışlara karşı, insanın kendisinden hareketle ortaya konulmuş alternatif bir anlayış sunması açısından son derece önemli olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

AKARSU, Bedia, *Max Scheler Felsefesinde Kişi Kavramı ve İnsan Olma Sorunu*, İnkılap Yay. İstanbul 1998.

----- *Çağdaş Felsefe- Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1994.

BOCHENSKİ, Joseph M., *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, (Çev.Serdar Rifat Kırkoğlu), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1997.

FRINGS, Manfred S., *The Mind of Max Scheler*, Marquette University Press, Milwaukee 1997.

İZZETBEGOVIÇ, Aliya, *Doğu Batı Arasında İslam*, Yarın Yayınevi, İstanbul 2011.

KOEHLE, Eckhard Joseph, *Personality; A Study According To The Philosophies of Value and Spirit of M.Scheler and N.Hartmann*, Catholic Protectory Press, Newyork 1941.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi*, İstanbul 1949.

-----*Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*, İstanbul Ü.Edebiyat Fak.Yayınları, İstanbul 1976.

SCHELER, Max, *Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values*, (İngilizceye Çev. Manfred S.Frings ve Roger L.Funk),Northwestern University Press, USA 1973.

----- *İnsanın Kosmostaki Yeri* (Çev.Harun Tepe), Ayraç Yay. Ankara 1998

TEPE, Harun, "Giriş", *İnsanın Kosmostaki Yeri* (Max Scheler, Çev.Harun Tepe), Ayraç Yay. Ankara 1998, s.7.

YILDIZ, Ahmet, *Max Scheler'in Değer Anlayışı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

